

Türkiye'de İlk Okuma ve Yazma Öğretiminde Kullanılan Yöntemler

Cavit BİNBAŞIOĞLU

İLK OKUMA VE YAZMA ÖĞRETİMİNDE ÇEŞİTLİ YÖNTEMLER

Türkiye'de ilk okuma ve yazma öğretiminde çeşitli yöntemler kullanılmıştır. Bu yöntemler, genel olarak, ikiye ayrılabilir:

1. Bireşim (terkibî sentez), ya da harf yöntemi;
2. Çözümleme (tahlilî, analiz) ya da cümle yöntemi.

Yukardaki isimler, zaman zaman kullanılmaktadır. Bazıları, "kelime yöntemi" kullandığını da söylemektedir ki, bu, "cümle yöntemi" içinde incelenir. Bu yöntemlerin değişik uygulamaları vardır. Bazen, bu değişik uygulamalara da ayrı adlar verilir: Karma yöntem (muhtelif usul) gibi.

Bireşim yöntemi:

Bireşim yönteminde önce harfler öğretilir. Sonra hecelere, hecelerden sözcüklere, sözcüklerden de cümlelere geçilir. Böyle bir yöntem, "yalından bileşiğe" ilkesine uygun olduğu için, bazı kimselerce mantıklı gibi görülür ve uygulanmasında bir sakınca görülmez. Bunun için bu yöntem, hem dünyada, hem de bizde yüzyıllarca kullanılmıştır. Bunda da kimisi sesli harflerden, kimisi de sessiz harflerden öğretime başlar. Sessiz harfleri öğretirken o sesi vermeye çalışan tuhaf hayvan taklitleri bile yapmaktan çekinilmez. Kimi zaman da harfleri çağrışım yoluyla hatırlayabilmek için, harfler bir nesneye benzetilir. Arap harflerinde A harfinin adı olan "Elif" için, "Elif, mertek gibi," B harfi için de "Be tekne gibi" denirdi. Her harfin böyle benzetildiği bir nesne vardı. Bu yöntem, bizde, yer yer değişikliklere uğramakla birlikte, cumhuriyet dönemine kadar kullanılmıştır. 1870'lerden itibaren bu yöntemde değişiklik yapmak gereği duyulmuş ve bununla ilgili alfabe ve yöntem kitapları yayımlanmaya başlamıştır. Cumhuriyet döneminde ise, bu uygulamaya resmen son verilmiştir. 1924 tarihli İlkokulların Müfredat Programı'nda bu yöntemin gereği olan heceleme yasaklanmıştır. 1926, 1936 ve daha sonraki programlarda ise, böyle bir yöntem hiç yer verilmemiştir. Fakat eski alışkanlıkla, daha sonları bu

yöntemi bir süre daha kullanan öğretmenler olmuştur. 1940'lı yıllardan itibaren cümle yöntemiyle yapılan uygulamaların ve bunların yayımlanmalarının etkisiyle ve resmi programların da bir gereği olarak, "bireşim," yani harf yöntemini kullanan öğretmenlerin sayısı çok azalmıştır.

İlk okuma ve yazma öğretiminde harfleri önce sesleriyle tanıtan böyle bir yöntem eskiden "savtî usul" denirdi.

Bireşim yönteminin başka bir şekline de "muhtelif usul" denirdi. Buna, bugün "karma yöntem" demek gerekir. Savtî yöntemde sesiz harflerden herhangi birinin sesini kavratmak için sıkıntılı, üzücü ve bazen komik durumlara düşmekten kurtulmak için, "muhtelif usul" denilen; fakat "hece yöntemi" denilmesi daha uygun olan bir yöntem bulunmuştur. Bu yöntem, hareket noktası olarak heceyi ele alır. Örneğin, KA hecesi sözel birçok alıştırmalardan sonra öğrenciye buldurulur. Buna benzer başka uygulamalar yapılır. Sonunda, öğrenilmiş olan bu mekanizmalardan yararlanılarak, birleştirme suretiyle, sözcükler öğretilir. Sözcüklerden de cümlelere geçilir. Öğrenilen bu sözcükler ve cümleler, genellikle anlamsızdır; yahut anlamları rastlantısaldır. Belli bir amaca yönelik değildir. Bir süre sonra da çözümleme yoluyla hecelerden harfe inilir. Bu suretle, karma yöntemde, hece esasına bağlı kalarak, bir yönüyle bireşim, bir yönüyle de "çözümleme" yapılmış olur (Güçlü, A. Hilmi. Alfabe Öğretimi: s. 17). Bu yöntemin, bir de sözcükten harekete geçen ve sözcükleri, hemen o derste çözümleyip hece mekanizmalarına ve harfe inen şekli vardır. Seçilen sözcüklerin, aynı heceleri (mekanizmayı) taşıması gibi özellikleri vardır (A.g.e., s.17).

Bu yöntemde sözcükler, görsel alıştırmalarla klişe halinde ve toptan algılamaya ile öğretilir öğretilmez, dersin amacı olan mekanizma (hece) buldurulur. Daha sonra bu hecelerle yeni sözcükler oluşturulmasına çalışılır. Bu yöntemi seçenlere göre, okuma için sözcükte bulunan, onu oluşturulan mekanizmaları bilmek yeterlidir. Onun için, bir derste, mekanizmalar bilindikten sonra, o mekanizmalardan yapılmış sözcükleri öğretmekten çekinilmez. Bunun için, bir derste, o mekanizmalardan yapılmış tabii,

bir anlamı olmayan, 30-40 sözcük öğretilir. Çünkü bunu uygulayanlarca sözcük, bağımsız kavraması gereken bir konu değil, belki, dersin amacı olan harf ve mekanizmaları kavratmaya çalışan bir araçtır. Bu yöntemde öğrencilerin dikkati sözcükten çok, onu meydana getiren mekanizmalara çekilmiştir. Bu sözcük, anlamı olan ve başka anlamlı sözcüklerle cümle oluşturan ve sonra da çözümlenmeler yaparak harfe kadar inen bir yöntem olsa idi, bireşim yöntemi çerçevesinde bir yöntem olmaktan çıkar ve cümle yöntemine uygun bir yöntem olurdu. Fakat zorlama ile uygulanan bu tür yöntem, sözcükten hareket etmiş olmasına karşın, bir çözümlenme yöntemi olmamıştır. Bununla birlikte, savtî yöntemine göre, bir ilerilik taşıdığı da kuşkusuzdur.

İlk okuma ve yazma öğretimi için, daha doğrusu bir sözcüğü okumak için, harf ve mekanizmaları bilmek yetmez; belki o sözcüğü anlamıyla birlikte, çekici (cazip) olan cümleler içinde birçok kez görmek, onun klişesini zihne âdeta nakşetmek gerekir.

Öğrenciyi, sürekli olarak iradi dikkate zorladığı için bu yöntemin öğretimde kullanılması uygun değildir. Harf ve mekanizmaların öğrenilmesi, elbette gereklidir; fakat bunun için zamana ihtiyaç vardır. Çocuk zihni, böyle bir çözümlenmeyi, ancak bütünü öğrendikten ve zihni de yeter derecedede geliştikten sonra yapabilir (A.g.e.,s.18,21).

Cümle yöntemi:

Cümle yönetimine "çözümlenme" yöntemi de denir. Bu yöntem, ilk okuma ve yazma öğretiminde bir cümleyi ele alır. Çocuk, birçok cümleyi öğrendikten sonra, bu cümleleri oluşturan sözcükleri, daha sonra da sözcükleri oluşturan heceleri öğrenir. 3-4 ay süren bu işlemlerden sonra hecelerden yeni sözcükler, sözcüklerden yeni cümleler oluşturur. En sonra da sözcükleri oluşturan harfleri öğrenir. Harflerin öğrenilmesi genellikle ders yılının sonlarında olur. Bu, çocukta psikolojik ve fizyolojik bir oluşumun gereğidir.

Cümle yöntemi, işin içinde olmayan birçok kimseye ters gelir. Yukarıda belirttiğimiz gibi, eğitimde en çok başvurduğumuz yalından karmaşığa ilkesi ile geliştiği için, bu yöntemi anlatmak ve insanlara kabul ettirmek biraz güçtür. Bunun için, bir parça psikoloji ve fizyoloji bilgisine ihtiyaç vardır.

İlk okuma ve yazma öğretiminde cümle yönteminin uygulanmasıyla ilgili ilk çalışmalar 20. Yüzyılın başlarında Avrupa'da, özellikle Belçika'da yapılmaya başlamış, sonra bütün Avrupa ve Amerika okullarına yayılmıştır. Bu konuda yapılan bilimsel araştırmaların tarihi de 19. Yüzyılın sonlarına kadar gidiyor.

Psikolojik ve fizyolojik nedenlere geçmeden önce "okuma" kavramının anlamını iyi bilmek gerekir. Okuma, değişik şekillerde olan birtakım yazı işaretlerinden bir anlam çıkarmak demektir. Örneğin, benim burada yazdığım "okuma" sözcüğünü gören bir kimse, bundan, "yazılmış olan bir şeyin ne olduğunu anlama" anlamını çıkarıyorsa, o zaman, yazılmış olan bu yazıyı (işaretleri) okumuş de-

mektir. Bunun gibi, "çiçek" yazısını (bu yazıyı oluşturan işaretleri) görünce, bir kimse, herhangi bir çiçeği zihninde tasarımılabiliyorsa; o zaman, o kimse, çiçek yazısını oluşturan işaretlerden bir anlam çıkarmış, yani onu okumuş demektir. Yoksa bu sözcükleri oluşturan işaretlerin seslerini çıkarmış olur. Yani sözcüğü, anlamına ulaşmadan ses haline getirmiş olur. Buna "seslendirme" denir. Okuma ile seslendirme, aynı şey demek değildir. Bunlar başka başka şeylerdir. Bunu bilmeyenler, "seslendirme"yi, "okuma" sandıkları için, cümle yöntemini benimsemezler.

İlk okuma ve yazma öğretiminde, yöntem olarak, "cümle yöntemi" uygulamanın iki nedeni vardır: Bunlardan biri fizyolojik nedendir ki, gözün yapısı ve çalışmasıyla ilgilidir. Diğer de psikolojik nedendir ki, zihnin nesne, şekil ve hatta olguları algılamasıyla ilgilidir.

1. Fizyolojik etken : Bu etkene göre, göz, okurken satır üzerinde, bir taraftan diğer tarafa kayarak ilerlemez. Göz okurken, satır üzerinde birtakım sıçramalar yaparak ilerler. Her sıçramanın sonunda bir miktar durur. Okuma, yani yazılı şekillerden anlam çıkarma, işte bu sırada gerçekleşir. Yani okunan metnin şekli (klişesi) bu sırada zihinde "anlam"a çevrilir. Bu sırada zihnen A harfine verdiği anlam ile bir cümleye verdiği anlam ve bunlar için varsa harcadığı enerji arasında bir fark yoktur. Hızlı ve anlamlı okumak için, cümle yöntemiyle okuma ve yazmayı öğrenmek, harf yöntemiyle okuma ve yazmayı öğrenmekten daha uygundur.

Bu böyle olunca, göz, okurken, bir satır üzerinde, bir bakışta ne kadar çok bir alanı görürse ve duraklama noktalarında da ne kadar az durursa, "okuma" süreci o kadar hızlı ve anlamlı olur. Bu durum, yani gözün hareketleri ve okuma sürecinin oluşumu, bundan 100 sene kadar önce, ilk kez fotoğraf makineleriyle tesbit edilmiştir. Bu sayede, okuma kusurları, âdeta tıpta kullanılan röntgen aygıtının yaptığı gibi, tesbit edilebilmektedir. Bu konuda pek çok yayın yapılmıştır (Cırtılı, H. Hüsnü. "Okuma Tekniği", İlk Öğretim, Sayı: 92 ve Brooks, Towler D., Okumanın Tatbik Edilmiş Psikolojisi, Çeviren: Rahmi İ. Kolçak, s. 45-46).

2. Psikolojik etken : Bu, psikolojide Gestalt akımıyla ilgilidir. Buna göre, insan, özellikle de çocuk, herhangi bir nesne ya da şekli onun içinde bulunduğu gruba, yahut o gruptaki diğer nesne ve şekillere bağlı olarak algılar. Örneğin, çocuğa göre, "Araba" yazısındaki "a" harfi, "at" yazısındaki "a" harfi değildir. Her harf, çevresindeki diğer harflere bağlı olarak bir anlam ve değer kazanır. Çocuk, yetişkinlerdeki gibi bir anlayışa, ancak zamanla, "çözümlenme" ve "bireşim" sonucu ulaşır. Çocuk, küçük olduğu oranda böyle "toptan" (küllî, global, senkretik) bir algılama yeteneğinin etkisi altındadır.

Bu iki nedenden dolayı, bugün dünyada genellikle ilk okuma ve yazma öğretiminde cümle yöntemi uygulanmaktadır. Bu yöntem, dünyada ilk kez 1906 yılında Belçika'da eğitimci Dr. O. Decroly tarafından kullanılmıştır. "Toplu öğretim" adı verilen öğretim sistemi de aynı

psikolojik etkenin etkisi altında uygulanmaktadır.

Cümle yöntemi ile ilk okuma ve yazma öğretiminde ilk yapılacak iş, "göz eğitimi" dir. Bu eğitim şudur: Gözü, mümkün olduğu kadar, geniş bir alanı görmeye alıştırmak. Bu alıştırmaya, ilk okuma ve yazmaya başlamadan önce ne kadar çok yapılırsa, çocuk görsel alanı algılama bakımından buna o kadar hazırlanmış olur. Bu alıştırmalarla göz, gittikçe daha geniş bir alanı görmeye alışmış olur. Bu alıştırmalarla göz, gittikçe daha geniş bir alanı görmeye alışır. Okuma ve yazmaya hazırlık bakımından, bu konuda bizde bir çalışma yapılmamaktadır. Oysa bu yöntemi ilk uygulayan O. Decroly'nin bu konuda kendi adıyla anılan oyunları vardır. Bizde bunlara hiç dikkat edilmemektedir. Bu oyunlar, 1932 yılında "Decroly'nin Terbiyevi Oyunları" adıyla Ahmet Hikmet (Türk) tarafından 1932 yılında Türkçeye çevrilmiştir. "Geniş bir alanı görme" düşüncesinden, ilk okuma-yazma öğretiminde hiçbir zaman vazgeçilmemelidir. Cümleleri sözcüklere, sözcükleri hecelere, heceleri harflere ayırırken bu düşünceden doğal olarak vazgeçilir; fakat arkasından, hatta o sırada, yeni cümleler vermeye devam edilmelidir; okurken de çocuğun gizlerinin sağ ileriye bakması bunun için gereklidir.

İlk okuma yazma öğretiminde çocukların sinir ve kasları arasındaki işbirliğini artırıcı nitelikte şekil alıştırmaları yapmak da gerekir. Bunlar bizde yapılmaktadır.

1940'lı yıllarda okullarda okutulan "Alfabe" adlı kitabın yazarı A. Hilmi Güçlü, 1945'te yazdığı "Alfabe Öğretimi" adlı kitapta, cümle yöntemiyle ilgili olarak şu dikkate değer anı ve açıklamalarda bulunur:

"Biz sözcükleri, çözümsel bir görüşle tanıdığımız için değil şeklini birçok kez görüp öğrendiğimiz için okuyoruz. Çünkü, okumak, sözcüklerin yazılış şekilleri ile anlamları arasında bir bağlantı kurmak işidir. Bu psikolojik olgunun, Türk ulusunun hayatında yaşanmış çok anlamlı bir örneği vardır:

"Harf devrimini hatırlayalım.... Biz yaşlılar, devrimin ilk günlerinde bütün harfleri biliyorduk. Bu harflerle okuma tekniği hakkındaki bütün bilgilere de sahiptik; fakat okuyamıyorduk. Sözcüklerin bütün harf ve hecelerini göre göre, her harf ve heceye ayrı ayrı dikkat etmek zorunda kala kala okumak; daha doğrusu, sözcükleri söylemeye çabalamak, ne üzücü, ne yorucu bir meşgale oluyordu. Böyle bir iki satır okuduğumuz zaman göz bebeklerimizde -sanki kâğıdın üzerine düşecekmiş gibi- bir sızı, başımızda bir uğultu duyuyorduk. Şu halde, bizim gibi yetişkin ve yaşlılar için bile bu kadar yorucu, bu kadar üzücü olan bir okuma ve okutma şeklini, çocuklar için kabul etmekten daha mantıksız ve uygun olmayan ne olabilir?" (Güçlü, A. Hilmi. Alfabe Öğretimi, s. 20-21)

Yazar, daha sonra, konunun bir başka yönüne de dikkat çekiyor:

"Sözcüklerin değişmez bir anlamı bile yoktur. Bu sözcüğün, başka başka kavramların anlatımı için düzenlenen, başka başka cümleler içinde, az çok farklı -bazen ters- anlamlar aldıklarını görmüyor muyuz? "Dışarı çık-

mak, dama çıkmak, başa çıkmak" sözlerinde 'çıkmaq' sözcüğünün çeşitli anlamları olduğunu görürüz. 'Eli açık' sözünün bazı anlatım biçimleri içinde 'müsrif', 'bataklı' anlamlarına gelmesi de aynı şekilde açıklanabilir.

O halde, mademki, bir kavramın sözcüklere bölünmesi imkânsız ve dil bilgisini gerektirir... Mademki her sözcük, cümle içerisinde tek olarak varlığını ve bağımsızlığını kaybederek, bir kavramın anlatımında diğer sözcüklerle ve toplu bir görev alıyor... Mademki sözcüklerin bu yönden değişmez bir anlamı yoktur... O halde, bir cümle içerisinde ve bir kavram anlatımında görev almış olan tek sözcüklerin bile, çocuklar için soyut olduklarını kabul etmek yerinde olur." (A.g.e., s. 22-23)

Bu eğitimcimiz, cümle yönteminin büyük harflerle değil, küçük harflerle öğretiminin daha yararlı olacağı görüşündedir; fakat o tarihte, ilköğretim Programı, büyük harflerle tavsiiye ettiği için, buna uymak zorunda olduğumuzu da belirtmektedir.

Bu son görüş, bazı meslektaşları küçük harflerle ilk okuma ve yazma öğretimine, bu konuda uygulamalar yapmaya sevk etti. Ankara'da ilköğretim müfettişi Necati Öner ve Balıkesir'de ilköğretim öğretmeni Emine Özgür bunlardandır. (Emine Özgür'ün uygulaması için bakılabilir: "Küçük Harflerle Cümle Metodu", İlk Öğretim. Cilt: 15, Sayı: 289-290).